

УДК 372.32

РОЛЬ КОЛЕКТИВНИХ СТОСУНКІВ У ФОРМУВАННІ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ ДИТИНИ

Скрипник Неля, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-1264-3527

E-mail: nellyskryp@gmail.com

У статті порушується проблема, яка викликана потребою суспільства у формуванні сучасного покоління. Одним із головних завдань було дослідити можливості формування індивідуальності дитини дошкільного віку та розкрити особливу роль колективних стосунків у цьому процесі. Були виокремлені, проаналізовані погляди та узагальнені ідеї відомих дослідників сучасності та минулого щодо формування індивідуальності особистості.

Ключові слова: формування, індивідуальність, особистість, задатки, здібності, самобутність, колективні стосунки, діти дошкільного віку.

FORMING CHILD INDIVIDUALS AND THE SPECIAL ROLE OF COLLECTIVE RELATIONSHIPS IN THIS PROCESS

Skrypnyk Nelia, Ph.D. in Pedagogics, Associate Professor in the Department of Preschool Education, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-1264-3527

E-mail: nellyskryp@gmail.com

The given article raises the problem, which is caused by the need of society to form a new generation. One of the main tasks was to explore the possibility of forming the individual personality of preschool children and reveal the special role of collective relationships in this process. The views and ideas on the raised problem of well-known scholars and educators are singled out in the given article. Formation of individuality and self-actualization of personality were presented in detail or partially in the writings of well-known scholars of the present and the past. In particular, Lidia Bozhovich, Jan Amos Komenský, Jean-Jacques Rousseau, John Dewey, Abraham Maslow, Maria Montessori, Konstantin Ushinskiy, Yelizaveta Tikheyeva, Vasyl Sukhomlynskiy and others. The ideas and thesis of researchers have been studied, analyzed and summarized in the given article. It has been found that there are all prerequisites for the formation of the individuality of the preschool children in the senior preschool age. Based on the analysis of the development and upbringing of the preschoolers' personalities and on the characteristics of the leading motives of their behavior, the special role of the collective relationships of peers on the formation and shaping of the identity of children has been proved. Special organized joint collective activity in the conditions of pedagogical support can become an effective way of disclosing the originality of each child and raising his important qualities based on individual tasks. And the teacher's duty remains to understand children, help them find a place in a group of peers, create conditions for the implementation of their independence and development of their skills, makings and abilities.

Keywords: formation, individuality/identity, personality, makings, ability, originality, collective relationships, children of preschool age.

В умовах нинішніх цивілізаційних реформ і змін назріває потреба досліджувати шляхи формування індивідуальності кожної особистості. Такий запит зумовлений, перш за все, зміною пріоритетного освітнього інтересу від суспільного до індивідуального виховання. Як відомо, індивідуальність (від лат. *individuum* – неділиме, особина) – це унікальна, самобутня особистість, що реалізує себе в життєтворчості. За визначенням Б. Г. Ананьєва, якщо особистість – вершина всієї структури особистісних властивостей, то індивідуальність – це глибина особистості і суб'єкта діяльності [1]. І все ж, з огляду на те, що особистість неможливо відокремити від суспільства, ми будемо розглядати це поняття як суспільну сутність людини, яка включає сукупність прижиттєво придбаних нею соціальних якостей і властивостей. До найважливіших із цих якостей відносяться: її свідомість і мова, знання в різних сферах життя, певний рівень інтелектуального розвитку, світоглядні позиції, вміння і навички в різноманітних видах праці і творчої діяльності, а також моральна, естетична, екологічна культура і т.п. Всі особистісні характеристики мають не біологічну, а соціальну природу і виробляються людиною протягом життя. Передумовою їх розвитку є суспільний досвід, накопичений попереднім поколінням людей в процесі їх пізнавальної, соціальної, морально-етичної і творчої діяльності. А отже, будемо розглядати можливості формування індивідуальності особистості саме в суспільній взаємодії.

Важливість проблеми становлення індивідуальності особистості пов'язана з необхідністю формування у неї такої системи цінностей, яка дасть їй можливість не тільки виявляти свої особистісні характеристики, а й усвідомлювати самоцінність інших. Тільки в цьому випадку людина може вільно самостійно розвиватися і не обмежувати свободу інших людей [7, с. 130]. Засвоєння вищевказаних соціальних цінностей має закріплюватися у процесі навчання і виховання підростаючого покоління, націленого на розвиток їх індивідуальності та усвідомлення її як суспільної цінності.

Історико-педагогічний аналіз досліджуваної проблеми виявив, що це питання розроблялося у зарубіжній та вітчизняній педагогічній науці цілою плеядою видатних учених і практиків, які закладали теоретичні та методичні основи формування особистості, обґрунтування необхідності життєдіяльності окремої особистості в колективі, механізми його впливу на особистість, її соціальну активність, творчі суб'єктивні можливості та ін. Зокрема, це Л. Божович, Я. А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Д. Дьюї, А. Маслоу, М. Монтессорі, К. Ушинський, Є. Тіхеєва, В. Сухомлинський та ін.

Ті чи інші аспекти проблеми були вивчені детально або частково в працях відомих дослідників педагогічної науки сучасності і минулого. Провідними положеннями розвитку та формування індивідуальності дитини в процесі колективних взаємин були визнані:

- єдність взаємообумовлених індивідуального, особистісного та колективного підходів (Б. Ананьєв, Л. Виготський, Л. Леонт'єв, С. Рубінштейн та ін.);
- закономірності формування потреб, здібностей, нахилів, інтересів, ціннісних орієнтацій (Л. Божович, І. Кон, М. Лісіна, Т. Репіна та ін.);
- значення соціально спрямованого спілкування, взаємин і активної діяльності (А. Бодальов, С. Козлова, О. Леонт'єв, А. Мудрик, В. Сухомлинський, Д. Ельконін та ін.).

Метою нашої розвідки було дослідити погляди та ідеї дослідників щодо

можливостей формування індивідуальності дитини в умовах колективних стосунків. В тій чи іншій формі проблема індивідуальності та самоактуалізації особистості в суспільстві цікавила кожного вченого і педагога.

Дослідження історії походження дитячого співтовариства, дитячої малої групи і становлення особистості дитини протягом її життя, дають можливість прослідкувати складний неоднозначний характер діяльнісного опосередкування міжособистісних взаємин. Якщо на ранніх етапах соціогенезу і онтогенезу спільна діяльність веде за собою дитину і «дитяче суспільство», то на більш пізніх етапах їх розвитку, виникає принципово інша детермінація, доводить Л. Виготський: особистість і дитячий колектив здійснюють вибір таких форм спільної діяльності, які опосередковують їх подальший розвиток [4, с. 84].

Вивчення результатів наукових досліджень переконали нас, що особистість дійсно не може якісно жити і розвиватися за межами суспільства, без взаємин із собою подібними. А для розвитку нормальних взаємин із іншими вона повинна навчитися співчувати, співпереживати, допомагати і т.п. Науковці стверджують, що колективні стосунки – це різноманітні практичні форми товариського співробітництва в досягненні спільних цілей: керування і підкорення, розподіл і погодження функцій, допомога один одному, контроль і відповідальність [6, с. 138–140.]. Це також як взаємна позиція однієї особистості до іншої, так і позиція особистості до суспільства.

Сухомлинський В. розглядав колектив як засіб морального і духовного розвитку дитини. Педагог стверджував, що у колективі створюється єдність суспільного й індивідуального. А найбільш виховне значення має цілісний шкільний колектив, у якому учні та педагоги об'єднані прагненнями до суспільно значимих цілей і моральних ідеалів. «Мудра влада колективу» (В. Сухомлинський) допомагає особистості подолати риси егоїзму, байдужості, визначити громадянську позицію, брати участь у творчій, гуманістично спрямованій діяльності на благо інших людей [12].

Тому можна стверджувати, що міжособистісні стосунки – найістотніший фактор, що впливає на формування особистості дитини та прояву її індивідуальності.

Науковий інтерес до проблеми формування індивідуальності простежується в працях Б. Ананьєва, А. Петровського та ін. У працях науковців означена психологічна характеристика індивідуальності людини, яка складається з підсистем різного ієрархічного рівня. Зокрема, Б. Ананьєвим виявлено п'ять ієрархічних підсистем великої системи «людина-суспільство»: 1) людина-організм; 2) людина-індивідуум (властивості темпераменту і психічні процеси); 3) психічні властивості особистості; 4) соціальна група і колектив; 5) соціально-історична спільність [1]. Таким чином, індивідуальність людини містить ряд ієрархічних рівнів індивідуальних властивостей: біохімічних, фізіологічних, психологічних, особистісних, соціально-психологічних, які перебувають між собою в залежності і визначають спрямованість процесу розвитку індивідуальності.

Дані ряду вітчизняних і зарубіжних дослідників дозволяють сформулювати поняття «індивідуальність», визначити його місце в сфері людинознавства, узгодити з іншими поняттями, підійти до визначення поняття «розвиток індивідуальності», в тому числі в дошкільному віці (Б. Ананьєв, Л. Божович, Л. Іщенко, В. Шадріков, С. Рубінштейн, Б. Теплов, В. Мерлін та ін.). Зокрема, В. Мерлін вказує, що індивідуальність дитини спочатку виявляється у поєднанні різних індивідуальних

проявів, які динамічно змінюються і лише з часом стають більш стабільними і вираженими [9, с. 141].

Методологічне обґрунтування і теоретичні положення, які ми знаходимо в працях А. Макаренка, є вихідними в радянській педагогіці для вивчення проблеми формування індивідуальності, які аналізувалися ним в руслі індивідуального підходу до дітей. Педагог розкрив суспільну сутність індивідуального підходу до виховання. Він обґрунтував положення про те, що методи і прийоми індивідуального підходу в процесі виховання і навчання залежать від загальних цілей і завдань виховання, врахування вікових, полових та індивідуальних особливостей, а також характеру діяльності дитини. Індивідуальний підхід до дітей А. Макаренка розглядає як проектування кращих якостей особистості, а не тільки як процес перевиховання і виправлення недоліків.

Проблема індивідуального підходу до дітей отримала всебічний і оригінальний розвиток в практичному досвіді і педагогічному вченні В. Сухомлинського. Він підкреслював важливість розвитку індивідуальної своєрідності особистості дитини. Сам термін «виховання» В. Сухомлинський розглядав саме з цих позицій. Процес виховання для нього був найвищою майстерністю, творчим діянням. «Виховання полягає у тому, – писав він, – щоб вміло, розумно, мудро, тонко, сердечно доторкнутися до кожної з тисячі граней, знайти ту, котра, коли її, як діамант, шліфувати, засяє неповторним сяйвом людського таланту, а це сяйво принесе людині особисте щастя. Відкрити у кожній людині її, лише її неповторну грань – у цьому мистецтво виховання» [10, с. 346]. Без знання дитини – її інтелектуального розвитку, мислення, інтересів, захоплень, здібностей, задатків - немає виховання.

Своєрідність особистості та форми поведінки дитини, стверджує Ю. Аркін, носять тимчасовий характер і не відображають дійсні тенденції його розвитку. Важливо знайти рушійні сили цього процесу, які формують підґрунтя для розвитку індивідуальності дитини, її схильності, здібності, творчості та ін. Як відомо, дитина постійно розвивається, але це складний процес, який проходить не легко. У дитини бурно виявляються і розвиваються різні характеристики, як позитивні риси, так і негативні, серед яких особливо часто зустрічаються плаксивість, егоїзм, впертість, зазнайство, конфліктність, невпевненість у собі тощо [2]. Водночас, зважаючи на вік ще не можна говорити про завершену сформованість характеру та пов'язану з ним стійку поведінку. Це дає реальну можливість ефективно впливати на їх корегування.

З огляду на проаналізовані дослідження, саме дошкільний вік потрапляє в центр уваги тому, що в цей період соціально значущі відмінності від інших людей ще тільки намічаються і можуть призводити до ізоляції або навпаки суспільного визнання. Саме у дошкільному віці, який вважається сенситивним для формування майбутньої особистості, у дитини достатньо легко і невимушено формується необхідна життєва компетентність, адаптованість та адекватна зорієнтованість у навколишньому середовищі, закладаються основи індивідуальних якостей особистості. Водночас, розвиток їх залежить від того, які з них будуть затребувані суспільством і використані ним. Як стверджував Л. Петровський, індивідуальність повинна бути визнана, а не знівельована колективом.

Розкриваючи теоретичні основи навчання і виховання дошкільнят, О. Усова підкреслювала, що кожна дитина неповторна особистість у своїх проявах, поведінці,

сприйнятті навколишнього середовища і ставлення до нього. А тому дітям треба давати не лише загальне, необхідне для всіх, а у той же час, виховувати у них особливе, індивідуальне. Дослідниця також зазначала, що індивідуальність не з'являється сама по собі, вона формується в умовах колективу під керівництвом вихователя [13]. Отже, індивідуалізація виховання дітей передбачає врахування своєрідності та потреб як колективу, так і окремо кожного його члена.

Самобутність кожної дитини може як розкритися в дитячому середовищі, так і навпаки. Результат залежить від майстерності і професіоналізму вихователя. Дитина буде відчувати себе комфортно тільки там, де його цінують, люблять, розуміють, захищають. Таким суспільством є колектив, де панують моральні взаємини, які ґрунтуються не лише на завданнях і цілях спільної діяльності, але й на проявах емоційної підтримки і визнанні кожного. Як зазначає А. Маслоу, ворожість дитини, наприклад, носить не інстинктивний, а реактивний (тобто, захисний) характер, тому поведінка її прямо пропорційно залежить від поведінки оточуючих. Адже, особливістю цього періоду розвитку дитини є яскраво виражена здатність до копіювання [14].

Учені Р. Буре, О. Леонтьєв, М. Лісіна та ін. стверджують, що у старшого дошкільника розширюються соціальні зв'язки зі світом, вони відкриті для пізнання нового у стосунках з оточуючими, бо прагнуть до емоційної єдності і прийняття. Дитині дошкільного віку важливо те, як її сприймають оточуючі та усвідомлене сприйняття самого себе. Відповідно, уявлення про себе та передбачення наслідків своїх учинків є початковим етапом становлення усвідомленої поведінки дитини. А одним із основних психологічних механізмів, який допомагає дитині сприймати себе (та й інших теж) є її емоції. Важливою умовою розвитку позитивного емоційного ставлення до себе та оточуючих, як зазначається у колективній монографії «Діти і соціум», є формування у дитини регуляції поведінки – вміння стримувати себе, здатність діяти свідомо, а не імпульсивно, що відкривається дитині під час розв'язання особливих завдань, спрямованих на пошуки смислу як суб'єктивного особистісного ставлення [5, с. 245]. Саме ці вміння є одними із основних аспектів становлення особистості.

Особливу роль у розвитку взаємин дошкільнят і, водночас прояву їх індивідуальності, грає сюжетно-рольова гра. У рольових іграх, на думку відомого їх дослідника Д. Ельконіна, між дітьми складаються стосунки співпраці, взаємодопомоги, поділу та кооперації, турбота і увага один до одного, а іноді і відносини на основі владарювання, навіть деспотизму і грубості, в яких формуються як позитивні, так і негативні риси особистості. Отже, система індивідуальних рис дитини формується у зв'язку з різними сторонами об'єктивної дійсності через діяльність і стосунки у колективі.

Стосунки це взаємини, зв'язки, відносини між ким-небудь (академічний тлумачний словник). Стосунки виступають як в соціальному, так і в пізнавальному плані. Л. Божович вважала, що тільки через вивчення відносин самої дитини до дійсності і, впершу чергу, до іншої людини лежить шлях до вивчення особистості дитини [3]. Соціальний простір стосунків як система обраних суб'єктивних зв'язків утворюється в дитячому віці і починається з діади «дитина-дорослий», пізніше – «дитина-дитина» [8]. Поступово дитина стає активним суб'єктом такого роду взаємодій, відстоюючи своє право бути особистістю для дітей і дорослих. Дитина, багато чого не знаючи і не вмючи, нерідко зустрічає критику, осуд, відверте

невдоволення з боку однолітків. Саме такі колективні взаємини в дитячому середовищі, засновані на їх щирій безпосередності, можуть стати каталізуючою умовою самореалізації кожної дитини у спільній цікавій діяльності, де виявляються схильності дошкільника, які в подальшому можуть розвинути у здібності.

Спеціальна організована спільна колективна діяльність в умовах педагогічного супроводу може стати дієвим способом розкриття своєрідності кожної дитини і виховання у неї важливих якостей з опорою на індивідуальні задатки. Помічаючи захопленого товариша, який виявляє інтерес до якої-небудь справи, дитина і сама починає виявляти інтерес, уважність і поступово починає тішитись успіхам товариша або засмучується його невдачам. Саме процес емоційних особистісних переживань дитини, спрямовані на іншого, полегшують входження дошкільника в колектив однолітків, забезпечують відносно сприятливе перебування в ньому і водночас розкриття власних здібностей і задатків, які стануть основою його індивідуальності.

Таким чином, аналіз досліджень учених та педагогів різних історичних періодів розвитку освіти доводить, що в старшому дошкільному віці є всі передумови для формування індивідуальності дошкільника. На основі аналізу психолого-педагогічних аспектів розвитку і виховання особистості дошкільника, характеристики провідних мотивів його поведінки, було встановлено особливу роль колективних стосунків, де обов'язком педагога залишається зрозуміти дитину, допомогти їй знайти місце в колективі однолітків, створити умови для збереження її самотності, реалізації самостійності, розвитку умінь, задатків та здібностей. Педагог має стати для дитини каталізатором її індивідуальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. Л.: ЛГУ, 1968. 308 с.
2. Аркин Е. А. Дошкольный возраст. М.: Учпедгиз, 1948. 334 с.
3. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. М., 1968. 463 с.
4. Выготский Л. С. Проблемы развития психики: собр. соч. в 6 т. М., 1983. Т. 3.
5. Богуш А. М., Варяница Л. О., Гавриш Н. В. та ін. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: монографія / за заг. ред. Н. В. Гавриш. Луганськ: Альма-матер, 2006. 368 с.
6. Імбер В. І., Карук І. В., Колеснік К. А. Використання інформаційно-комунікаційних технологій під час застосування освітніх ситуацій у процесі групової діяльності з дітьми дошкільного віку. *International scientific conference «Modernization of educational system: world trends and national peculiarities»: Conference Proceedings* (February 23rd. Kaunas): Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2018. С. 138–140.
7. Іщенко Л. В. Формування індивідуальних якостей особистості дитини старшого дошкільного віку у спільній діяльності з однолітками. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. Умань, 2013. Вип. 47, ч. 1. С. 130–135.
8. Котырло В. К., Ладывир С. А. Мотивы взаимоотношений взрослых и детей. *Воспитание дошкольника в семье*. М., 1979. С. 52–60.
9. Мерлін В. С. Очерк интегрального исследования индивидуальности. М.: Педагогика, 1986. 253 с.
10. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра: у 5 т. Київ: Рад. школа, 1976. Т. 1. С. 207–240.
11. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості: у 5 т. Київ: Рад. школа, 1976. Т. 1. С. 53–206.
12. Сухомлинський В. А. Мудрая власть коллектива: методика воспитания коллектива. М.: Молодая гвардия, 1975. 240 с.
13. Усова А. П. Общественная жизнь детей в играх. *Дошкольное воспитание*. 1964. № 5. С. 62–66.
14. Masloy A. Motivation and personality. New York: Harper and Row, 1970. 91 p.

REFERENCES

1. Anan'ev, B. G. (1968). *Chelovek kak predmet poznaniya*. L.: LGU [in Russian].
2. Arkin, E. A. (1948). *Doshkol'nyjj vozrast*. M.: Uchpedgiz [in Russian].
3. Bozhovich, L. I. (1968). *Lichnost' i ee formirovanie v detskom vozraste*. Moskva [in Russian].
4. Vygotskij, L. S. *Problemy razvitija psikhiki*. *Sobr. soch.* (1983). (Vols. 1–6, Vol. 3). Moskva [in Russian].
5. Bohush, A. M., *Variantsia L. O. ta in.* (2006). *Dity i sotsium: osoblyvosti sotsializatsii ditei doshkilnoho ta molodshoho shkilnoho viku: monohrafiia / za zah. red. N. V. Havrysh*. Luhansk: Alma-mater. [in Ukrainian].
6. Imber, V. I., Karuk, I. V., Kolesnik, K. A. (2018). *Vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii pid chas zastosuvannia osvitynykh sytuatsii u protsesi hrupovoi diialnosti z ditmy doshkilnoho viku. International scientific conference «Modernization of educational system: world trends and national peculiarities»: Conference Proceedings, Kaunas: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 138–140* [in Ukrainian].
7. Ishchenko, L. V. (2013). *Formuvannia individualnykh yakosti osobystosti dytyny starshoho doshkilnoho viku u spilnii diialnosti z odnolitkamy. Psykholoho-pedahohichni problemy silskoi shkoly, issn 47, 1, 130–135* [in Ukrainian].
8. Kotyrlo, V. K., Ladyvir, S. A. (1979). *Motivy vzaimootnoshenij vzroslykh i detejj. Vospitanie doshkol'nika v sem'e*. Moskva [in Russian].
9. Merlin, V. S. (1986). *Ocherk yntehrального yssledovanyia yndyvydualnosti*. Moskva: Pedahohyka [in Russian].
10. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Dukhovnyi svit shkoliara*. (Vols. 1–5, Vol. 1.). Kyiv: Rad. shkola [in Ukrainian].
11. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Problemy vykhovannia vsebichno rozvynenoj osobystosti*. (Vols. 1–5, Vol. 1.). Kyiv: Rad. shkola [in Ukrainian].
12. Sukhomlinskij, V. A. (1975). *Mudraja vlast' kollektiva: metodzhika vospitanija kollektiva*. Moskva: Molodaja gvardija [in Russian].
13. Usova, A. P. (1964). *Obshestvennaja zhizn' detejj v igrakh. Doshkol'noe vospitanie, 5, 62–66* [in Russian].
14. Masloy, A. (1970). *Motivation and personality*. New York: Harper and Row.